

ФИЛОСОФИЯ

Н.Ж. Байтенова, Қ.М. Борбасова

ҚАЗІРГІ ДІНТАНУДАҒЫ ЖАҢА ДІНИ АҒЫМДАРДЫ АНЫҚТАУ МӘСЕЛЕСІ

Қазіргі ғылымда жаңа діни ағымдарды зерттеуде объективті және әділ бағытты ұстану мақсатында «секта», «тоталитарлық секта», «культ», «деструктивтік культ» терминдерін эмоциональды ауыр және жағымсыз діни көзқарасты қалыптастырады деп қолданбауға тырысады. XX ғасырдың соңында бұл терминдерді ауыстыратын «альтернативтік діндер», «маргинальдық діни топтар» т.б. терминдер ұсынылған болатын, солардың ішінде жаңа діни ағымдар (ЖДА) терминінің кең тарауы ағылшын социологы, профессор Айлин Баркердің еңбегінің нәтижесі болды [1].

Тоталитарлық секта бұл қоғамның рухани өміріне кері әсер ететін, азаматтардың денсаулығы мен өміріне қауіпті әртүрлі заңға қарсы әрекет жасайтын діни, қоғамдық, коммерциялық ұйым формасында, білім беретін немесе сауықтыру орталығы ретінде тіркелетін ұйым [2].

«Тоталитарлық секта» термині криминологияда [3], социологияда [4], психологияда [5] кездеседі. Орыс тілінде «тоталитарлық секта» православтық сектатануда 1990 жылдары пайда болды. Бұл ұғымның авторы тарихшы, діндар А.Л. Дворкин деп есептеледі [6]. Осы уақыттан бері дінтануда, сектанттыққа қарсы публицистикада және жаңа діни ағымдарды әртүрлі бағыттағы қозғалыстар мен ұйымдарды топтамалауда қолданады.

«Культ», «секта», «деструктивтік культ»,

«тоталитарлық секта» Л. В. Куликовтың «Психогигиена личности» (2004), В. Д. Менделевичтің «Психология девиантного поведения» (1998), «Наркозависимость и коморбидные расстройства поведения» (2001). Е. Н. Волковтың көптеген еңбектерінде қолданылады. применяет эти понятия в своих многочисленных работах. Санкт-Петербург мемлекеттік университетінде психология ғылымдарының докторы А. А. Крыловтың басшылығымен шыққан «Психология» оқу құралында аталған терминдердің қолданыста екендігін көріп отырмыз.

Соңғы кезде философия ғылымдарының докторы И. Я. Кантеров «тоталитарлық секта» ұғымының нақты белгілері мен ерекшеліктерінің ашылып көрсетілмегендігінен бұл ұйымға кез-келген жаңа діни құрылымдарды, діни-философиялық ілімдерді, мәдени-білім беретін немесе сауықтыру орталықтарын жатқызуға болады деген тұжырым айтып, бұл терминдердің заңдастырылуын ұсынады. [7]

«Жаңа діни ағымдар» терминінің мағанасы нақтылы зерттеушіге және зерттелетін елге байланысты өзгеріп отырады. Мысалы Жапон елінде ЖДА көбінесе XIX ғасырдың соңында пайда болған топтарды атайды. Айлин Баркер «жаңа» деп Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін пайда болған және нақтылы дәстүрлі мәдениеттерге қатысты қозғалыстарды айтады. Басқа терминдерге қарағанда ЖДА өзгешелігі, бұнда фактылық аспект емес, хронологиялық аспект

негізгі орын алады. Жалпы алғанда «жаңа діни ағымдарға» жеке алынған қоғамда дәстүрлі деп мойындалмаған (немесе әлі мойындала қоймаған) кез келген діни топ жатады. Осыған сай ЖДА тізімі зерттеушілердің уақытша қабылдаған өлшемдері мен нақтылы қоғамның ЖДА қатынасына байланысты өзгеріп отырады. Мысалы индуистік бағыттағы діни ағымдар Батыс елдері үшін «жаңа» болса, кейбір Батыстығы деноминация ретінде тіркелген протестанттық діни ағымдар Азия елдері үшін «жаңа» ағым ретінде қабылданады.

Жаңа діни ағымдардың саны ХХІ-ғасырда алдыңғы ғасырларға қарағанда көбеймесе, кеміген жоқ. Жаңа діни ағымдардың пайда болу мәселесін (бір діннен бөлініп шыққан секта ретінде ғана қабылдамай) дінтану, әлеуметтану және психология салаларында зерттеуді қайта қарау қазіргі заман талабы десе болады. «Қазіргі сектатануда негізінен радикальды инновация нәтижесінде пайда болған, яғни, өздерін қоршаған діни ортадан фундаментальды бөлінген – культтерге ерекше көңіл бөлінеді» [8].

Жаңа діни ағымдардың пайда болуы діндегі «сектанттық тенденцияның» яғни, біраз уақытқа созылатын даму процесінің нәтижесі болып табылады. Осылайша діни ағымның формальды түрде құрылуы, оның ресми құжат (сол ағымның ешқандай басқа дінге кірмейтіндігін куәландырады) қабылдауымен басталады.

Көбінесе дәстүрлі діндердің басқару органдары өз аймақтарында пайда болған топтардың қызметтері жайлы біліп отырады, бірақ оларды анафемаға беріп, (бұл жерде христиан дініне байланысты айтылып отыр) діннен алыстатуға асықпайды. Керісінше олармен тіл табысуға тырысады. Мұндай саясат көбінесе сәтті аяқталып, дәстүрлі діндер қоғамдық қақтығыстардың алдын алады. Жаңа діни ағымдардың пайда болу нәтижесіне қарап, олардың көбінесе дәстүрлі діндерден емес, діни ұйымдардың басқа түрінен: деноминациялардан, культтерден және басқа секталардан бөлініп шыққанын көреміз.

Кез келген діни ұйымдарда сектанттық тенденциялардың пайда болуының онтологиялық негізі оларға іштей тән, олардың өздерін қоршаған қоғамның өзгеру жағдайына қарай ыңғайлану қажеттігі туып отырды.

Гершом Шолемнің айтуынша «кез келген қасиетті сөз жазбаша тіркелген сәттен бастап, діни дәстүр үшін үлкен мәселеге айналады, себебі тарихи өзгерістер діни канонның өмірдің жаңа жағдайына қолайлылығы туралы сұрақ қояды» [9]. Діни қауымдастықтың мүшелері өз ілімдерінің қоршаған ортаға сәйкестігін немесе өзектілігін көруден қалады, яғни діни ілім олардың ойындағы талаптарға сай жауап

бермейді, осылайша жаңа «белсенді» діни толғаныс пен түсініктердің ізденісі басталады. Алғашында олар бұл формаларды өз діни топтарының ілімдерінің және практикаларының шеңберінде табуға тырысады. Егер іздегендері табылмаса, онда олар дәстүрді өзгертудің инициативасын өз қолдарына алып, жаңа сектанттық тенденцияның даму процесін бастайды.

Дәстүрлерді зерттеуші белгілі ғалым Эдвард Шилстың айтуынша «бар діни канонды түсіндіру оның іштей жаңаруы болып есептеледі, бұл дәстүрдің арнайы түрде емес, өзіндік жаңаруы. Оның негізгі функциясы қандай жағдай болса да дәстүрді сақтап қалу болып табылады» [10].

Діни дәстүрлердің мәтінін талдау және түсіндіру сол діни дәстүр өкілдері арқылы жүргізіліп отырса, бұл сол діни дәстүрді өзгертуге тырысқан сыртқы және ішкі талпыныстардың кез-келген түріне қарсы тұра алатын күш болады. Бірақ, дәстүрдің бұлай жаңарып отыруы өте баяу процесс, қанша айтқанмен де қоғамдағы өзгерістер дәстүрлер мен канондарға жаңаша түсінік беруді қажет етеді. Осылайша, әлемдегі барлық діни ұйымдардың өзінде сектанттық тенденциялардың пайда болу және даму патенциалы пайда болады. Бұл патенциалдың жүзеге асуы әр түрлі жағдайлық факторларға (мысалы, ұйымдағы харизматикалық көшбасшының болуы, діни ұйым мүшелерінің бірауыздылығына, тағы да басқа белгілерге) байланысты. Бұл әсіресе өз ішінде сектанттық тенденциялар көп туындайтын, нәтижесінде кезекті бөлініске ұшырайтын жаңа діни ағымдарға тікелей байланысты.

Діндердегі іштей жаңару процесі бастапқыда саналы түрде сыртқы әсерге қарсы діни дәстүрдің өзінде болуы мүмкін немесе спонтанды пайда болады. Діни ұйымдардың өзінің ішінде діни ілімдердегі кейбір мәселеге байланысты «шынайы» түсінікті «жалған» түсініктен айыратын өлшемдерін жаңартуға талпыныстарды көруге болады.

Сектанттық тенденцияның пайда болуының тағы бір көзі – бұл кейбір адамдардың күтпеген жерден өздеріне Құдайдың аян беріп, жаңа хабар алғандарына сенімдері. Олар бастапқыда өз ілімдерін өз діндерінің шеңберінде түсіндіруге талпынады. Егер бұл діни ұйымның өз мүшелерінің осындай аян көрулеріне байланысты сауатты және шұғыл реакциясы болмаса, онда аян көрушілер өз ілімдерінің концепциясын жасауды ұсынады. Жоғарыда айтылған кейбір діни мәселеге байланысты «шынайы» түсінікті «жалған» түсініктен айыратын өлшемдерді жаңартатын талпыныстарды бұл жерде басқа қырынан көруге болады. Мәселе ендігі жерде шынайы және жалған пайғамбар және пайғамбарлық туралы қойылады.

Діни ағымдардың өз ішінде бөлінуінің себептері де әр түрлі, солардың бірі билікке талас екендігін атап өткен дұрыс. Бұл кезде билікке таласушылар жаңа діни топ құруды көздемейді, тек билікке қол жеткізуді ойлайды. Жаңа діни ағымдардың бұлай пайда болуының өз ерекшелігі бар: діни ілім мен практикадағы өзгеріс билікті алу үшін, жай формальды түрде болады. Бұнда діни ілімге өзгеріс кірдіме жоқ па, қақтығыстағы топтардың ілімінде өзгеріс жасалды ма жоқ па міндетті емес. Бұнда тек қақтығыстағы бір топтың іліміндегі қателіктер мен кешіліктер туралы декларациялары мен осы кінәны тағушы топтың соған деген сенімдерінің үлкен мәні бар. Себебі өз ілімдерінің ақиқаттығына деген сенім сол ілімді бұрмалап отырған діни ұйымның басшысына қысым жасауға немесе оны ауыстыруға аргумент болады. Осылайша әр топ өз басшысымен бір діни ұйымнан формальды түрде бөлініп шығады. Кейіннен формальды бөлінгеннен соң онда діни ілім шынымен де өзгеруі мүмкін, бірақ ол қақтығыстың көзі емес, оның логикалық нәтижесі болып табылады. Жасалған өзгеріс бөлініп шыққан ағымның бағытының дұрыстығына, оның ерекшелігіне сенімді күшейтетін функцияны орындайды. Сонымен қоса билікке таласу арқылы бөлініп шыққан ағымдарда діни ілім қатты өзгермейді. Оған мысал ретінде дианетика мен саентологиядан бөлініп шыққан «Еркін аймақ» және Кришна Санасы қоғамынан бөлініп шыққан «ритвиктерді» атап айтуға болады. «Қазақстандағы Кришна Санасы қоғамының өз ішінде президент болу үшін билікке таласқан келеңсіз оқиғалар бастапқы кезде бірнеше рет қайтalandы. Соның салдарынан кейбір қоғам мүшелері өзінің сөзін сөйлеуші жақтастарын ертіп, жеке бөлініп кетті де, нәтижесінде Кришнаға табынушы «Веда мәдениетінің халықаралық қоғамы» мен «Вайшнавтар» қоғамы пайда болды» [11].

XX-XXI ғасырлардағы ЖДА тарихын универсальдық, синкреттік ағымдар мысалында қарастыруға болады. Олардың жалпы саны туралы нақты мәлімет алу өте қиын, себебі кейбір ұйымдар пайда болып, көп ұзамай жұмысын тоқтатады, немесе жасырын іс-әрекетке көшеді.

1960-шы жылдары АҚШ, кейіннен Батыс Европа елдерінде жаңа діни ұйымдар мен топтар пайда болып дами бастағанда ЖДА-ға қатысты қоғамда да ғалымдар арасында да әртүрлі көзқарас болды. Бұны жоғарыда айтылып өткен діндердің пайда болу мен таралуында кездескен сектанттық тенденциялардың болуымен түсіндіруге болады. Бірақ соңғы жиырма жылда оларға деген қарым қатынас біраз жақсарды. Олардың көбі

әлеуметтік адаптациядан өтіп, қазіргі қоғамдық өмірде орындарын тауып, дәстүрлі діндердің «назарынан тыс қалған» рухани «тетіктерді» толтырып жатыр десе болады.

Қазақстанда ЖДА шетел миссионерлерінің қызметінің нәтижесінде таралды, тек бірлі екілі ағым ғана жергілікті халықтардың дәстүрлері мен діни дүниетанымының негізінде пайда болып, жаңа сипат алған. Жалпы қарастырсақ бұл ЖДА-ға батыстық және ресейлік ғалымдардың берген анықтамалары мен топтамалары бар. Осы ғалымдардың қорытындыларының негізінде нақтылы діни ұйымдар мен ағымдарға байланысты қоғамда біріне жағымды болса, біріне жағымсыз көзқарас қалыптасып, дискриминация мен қудалау көрініс алуы мүмкін. Сондықтан да дінтану мен дін социологиясында діндерге анықтама беріп, топтама жасау өте жауапты және күрделі мәселе. ЖДА-ға тән ерекшеліктердің бірі олардың ілімдерінде дәстүрлі діни дүниетанымға қайшы жақтары көп кездеседі, ал оны таратуда миссионерлік қызметтері де әр түрлі, көбінесе көшбасшыларының «харизмалық» деңгейіне байланысты

хрестоматияға айналды. И. Вах дін социологиясының жеке пән ретінде қалуын қолдаған Э. Дюркгеймнен кейінгі ғалымдардың бірі. Осыған орайда неміс ғалымы И. Вахтың «Дінді салыстырмалы зерттеу» атты еңбегіндегі социологиялық дінтанушылық зерттеулердің әдістемелік аспектілеріне көңіл бөлсек. И. Вахтың ойынша дін социологиясы дін мен қоғамның өзара әсерін жүйелеп және салыстырмалы тұрғыда зерттеу арқылы діни тәжірибенің әртүрлі формаларының көрінісін анықтау мақсатын қояды. Дін – бұл тәжірибе және оның ілім, культ, ұйым ретіндегі ойдағы мен іс-ірекеттегі көрінісі болып табылады. И. Вах дін социологиясының зерттеу кеңістігі: мифтің, доктинаның, догманың, культтің және діни бірлестіктер формаларының әлеуметтік негіздері деп көрсетеді. Ол мына сұрақтарға жауап табуы керек: діни тәжірибенің әртүрлі көрінісі қандай деңгейде әлеуметтік детерминді? Әлеуметтік күштердің әртүрлі діни өмір формаларына әсері қандай? Әлеуметтік стратификация мен дифференциация діни өмірден қаншалықты көрінеді? Діни қозғалыстардың пайда болуы мен әлеуметтік контексті қандай? Сонымен қоса діннің әлеуметтік топтың бірлігіне, тарихи даму динамикасына әсер ету деңгейі анықталуы міндет.

ЖДА-ды анықтауда аталған талаптарды және Қазақстан Республикасының азаматтарының мүддесі мен ұлттық қауіпсіздікті сақтаудың талаптарын ескеру ғалымдарға үлкен жауапкершілік жүктеумен қоса, объективті тұжырымдар жасауға мүмкіндік туады деген ойдамыз.

1. Баркер А. Новые Религиозные Движения. – СПб.: РХГИ, 1997. – 263с.

2. Энциклопедия религий (статья «Тоталитарные секты и культы»). – М.: Академический Проект, 2008. – 152 с.

3. Долгова А. И., Чуганов Е. Г., Белоцерковский С. Д. Экстремизм и другие криминальные явления. — Российская криминологическая ассоциация, 2008. – 127с.

4. Тоталитарные секты и демократическое государство: материалы международной конференции Новосибирск, Россия 9-11 ноября 2004 г.

5. Крысько В. Г. Словарь-справочник по социальной психологии. — СПб.: Питер, 2003. — 415 с.

6. Дворкин А. Сектоведение. Тоталитарные секты. Опыт систематического исследования. Нижний Новгород: Издательство «Христианская библиотека», 2006. С. 51

7. Кантеров И.Я. Новые религиозные движения в России: (религиоведческий анализ) Московский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова,— Москва, 2006. — 467 с.

8. Мартинович В.А. Возникновение сект. // Этносоциальные и конфессиональные процессы в современном обществе: материалы междунар. Науч. Конф., Гродно, 8-9 декабря 2006г. – Гродно.: ГРГУ им.Я.Купалы, 2007. – С. 237-242.

9. Scholem G. Revelation and Tradition as Religious Categories in Judaism // The Messianic Idea in Judaism and other Essays on Jewish Spirituality. – New York.: Schocken Books, 1974. – P. 288-289.

10. Shils E. Tradition. – Chicago: University of Chicago Press, 1981. – P. 95-96.

11. Қазіргі дәстүрден тыс діни қозғалыстар мен культтер. – Алматы: Әрекет Принт, – 2009. – 275 б.

В статье рассматривается проблема определения религиозного новообразования.

The article discusses the problem of defining a religious neoplasms

А.Д. Құрманалиева

ӘЛ-ФАРАБИ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ «ҚАЙЫРЫМДЫ ҚАЛА» МІНСІЗ ҚОҒАМ РЕТІНДЕ

Әл-Фарабидің жетік адам басқарған *мінсіз қайырымды қоғам* («*әл-мадина әл-фадила*») құру туралы көтерген мәселесі әрқашан өзекті. Біріншіден, әділетті басшы басқарған мінсіз қоғамның негізін қалыптастыру – әр заманның арман-тілегі, екіншіден, қайырымды қоғам жалпыадамзаттық кеңістікке бейімделген. Ол кез-келген дәуір, кез-келген халық мүддесімен сабақтас. Қайырымды қаланың тілі не діні, мәдениеті не өркениеті сан-саққа соқпайды. Қайырымды қаланың мүшелерін ортақтастыратын белгі біреу – қоғам мүшелерінің ортақ мақсаты жолында жетілуге ұмтылу. Бақытқа жету жолында «қайырымдылық» нормаларына сәйкес бір-бірін қолдап отыру – қайырымды қаланың өзіндік ұстанымы.

Әл-Фарабидің «қайырымды қала» құру идеясындағы басты әдіснамалық ұстаным адамның құлықтық деңгейінің көрсеткішіне негізделген. Қаланың сандық және сапалық қасиет жағынан бөлінуі осыған тікелей айғақ. Қоғамдардың ұлы, орта, кіші болып бөлінуі жүйеленудің сыртқы формасы ретінде дәйектелсе, бұл саралауда ең маңызды критерий – қалалардың сапалық белгісі.

Ойшыл құлықсыз, айырбас, адасқан және т.б. надан қалаларды келтіруі оның әлеуметтік танымының әдіснамалық негізінің ерекшелігіне әкеліп тірейді. Қоғамдық идеал «қайырымды

қала» мен «жетік адам» – біреу, қалған надандық белгілері жайлаған қала не адам саны көп. Қалалардың ішкі құрылысындағы надандық белгілерінің қай түрі басым болса, қаланың да солай аталуы – ойшыл әдіснамасының өзіндік сипаты. Бүкіл қала адамның құлықтық ерекшелігімен дәйектеледі.

Әл-Фараби қаласының қайнар көздері Платон, Аристотельдің тұлғалары қалыптасқан грек философиясында. Платонның қоғам туралы ілімі «*үш тап теориясы*» негізінде дәйектелген [1]. Аталмыш теорияға сәйкес, үш тапқа *философтар, әскерилер, еңбеккерлер* жатады. Философтар идеяларды пайымдау арқылы мемлекетті басқарады. Әскерилердің мақсаты мемлекетті ішкі және сыртқы жаудан құтқару және үшінші тап – мемлекеттің материалды жағдайын бір қалыпта ұстап тұратын қолөнерші, шаруа халық.

Аристотель билікті белгілі бір пайдакүнемдік мақсатта пайдалануға қарсы идеяны ұстанды. Грек философы биліктің халық игілігіне жұмсалуды дәріптеді. Аристотель «Саясатындағы» мемлекет – саяси қарым-қатынастың көрсеткіші. Бірақ бұл мемлекетте байлық жинау басты мақсат емес, басты мұрат – мемлекет ісін дұрыс жүргізу.

Платонның «Мемлекеті», «Заңдары», Аристотельдің «Никомах этикасы», үнді,